

BÓNIS GYÖRGY: HAJNÓCZY JÓZSEF

Bp., 1954. Akadémiai Kiadó, 296 l.

Kevés könyv illethető jogosabban a »hézagpotló« jelzővel, mint Bónis Hajnóczy-monográfiája. Mert igaz ugyan, hogy Hajnóczy József neve — mint szerző a bevezetőben megjegyzi — a felszabadulás után »fogalom«-má vált a magyar jogászság körében, de hozzá kell tennünk: jó ideig fogalom is maradt, már ami a rávonatkozó ismeretek általánosságban mozgó, részletrkérdések felvetésétől távolmaradó színvonalát illeti. Bónis könyvének azonban már a célkitűzése is — Hajnóczy jogi és politikai nézeteit *fejlesztésükben, mozgásukban bemutatni, feltárva e fejlődés mozgató rugóit* — nem csupán a kéziratot és nyomtatott források körének kibővítését, azok minden eddigénél gondosabb kiaknázását és tudományos, vagyis marxista értékelését követelte, hanem módszertani előfeltétele volt annak, hogy eredményei tülnöhessenek a liberális történetírás sommás, egy-egy Hajnóczy-mű kivonatolására támaszkodó értékeitelen, egyúttal fundamentális cáfolatát adva az ellenforradalmi történetírás rosszindulatú torzításának, mely a nagy forradalmár életművét doktriner, valóságától elszakadt radikalizmus bűnében marasztalta el. Aligha szorul hosszas bizonygatásra, hogy Bónis kutatómunkájának eredményei, esetleges hiányosságai irodalomtörténetírásunkat sem hagyhatják közömbösen; mert közismertek és tisztázottak ugyan a személyes kapcsolatok, melyek felvilágosodás-kori irodalmunk legjobbjait a Martinovics-mozgalomhoz, annak irányítóhoz fűzték — a jelen összefüggésben elég, ha Kazinczy és Hajnóczy 1791 óta fennálló, meleg barátságára utalunk, — kevésbbé megvilágított és figyelembevett körülmény az, hogy irodalmunk, belekerülve a haladásért folyó küzdelem élvonalába, maga is szükségszerűen érzékennyé, fogékonnyá vált a nemesi közvélemény »állóvizét« József uralkodása alatt felborzoló, annak halála után valósággal forrongásbáhozó *közjogi-politikai eszmearamlatok* iránt. Ezeknek az eszmearamlatoknak korszerű elemzése nélkülözhetetlen az idevágó irodalomtörténeti összefüggések feltáráshoz; Bónis könyve ezért — önálló jogtörténeti jelentőségén túl — értékes segédeszköz lehet felvilágosodás-kori irodalmunk kutatásának.

Rövid néhány évre terjed csupán a pálya, mely Hajnóczy életének s munkásságának ismertetése nyomán az olvasó elé rajzolódik, — mégis impozáns, fordulatokban gazdag és végén meredek fejlődésbe torkolló. »Az aszódi lutheránus papocská fia«, ki 24 éves korában Forgách Miklós, négy év múlva

pedig az ifjú Széchényi Ferenc titkára lesz, már pályája kezdetén közjogi képzettségéről híres: valóságos jogtudósszámba veszik, bár jogi tanfolyamot sohasem végzett és ügyvédi vizsgáját patvaria alapján tette le. Lelekesen ragadja meg az önművelés lehetőségeit, mikor Széchényi megbízta horpácsi kastélya könyvtárának rendezésével, katalógizálásával. E gyűjtemény a fennmaradt katalógus szerint magábanfogalta kora tudományának javát: Leibniz és Chr. Fr. Wolff összes művein kívül Locke »Essay«-je, Helvétius »De l'homme«-ja, Buffon »Histoire naturelle«-je, Mably »Droit public«-je, a népszerű Moses Mendelssohn könyvei fordulnak meg a titkár kezén, nem szólva a gazdag matematikai és természettudományos anyagról; Széchényi meghozatja az Enciklopédiát, titkára könyvtári levelezésében Rousseau-, Voltaire-kötetek címei röpködnek. Ezidőtájt veti meg Hajnóczy az évek folyamán hatalmasra duzzadt oklevélgyűjtemények alapjait, amely joggal állítható a jezsuita történetbúvárok: Hevenesi, Kaprinai, Pray kollekciói mellé; míg azonban utóbbiaknál a forrásgyűjtést nem követte az anyag feldolgozása, Hajnóczy kutatásai nem öncélúak, hanem — mint erre helyesen utal Bónis — a tételes közjog aktuális kérdéseinek megoldását szolgálják, konkrét politikai feladatokhoz kapcsolódnak. Ezirányú munkásságát jobbágyágtörténeti műve tetözi be, melyről csupán bécsi vallomásának aktái értesítenek: a nagyértékű, terjedelemben is impozáns kézirat nem maradt ránk. A rendi jogot elmélyülten tanulmányozó s annak ellenségévé lett jogtudós életét áldozta a feudális társadalom átalakításáért; vele pusztult kutatásainak ez a nagyszabású összefoglalása is. Nem a rendekkel egyezésre lépő abszolutizmuson múltott, hogy életművének egészét nem ez a sors érte.

A felvilágosult, széles látókörű Széchényi Ferenc ösztönzésére, de nyilván saját tanulmányainak, olvasmányainak hatására is Hajnóczy korán a szabadkőműves páholytagok közé került. Itt ragadhatjuk meg első láncszemét annak a folyamatnak, mely lassanként eltávolítja a tételes vallásoktól, hogy — mint későbbi művei mutatják —, az egyházi rend kritikáján keresztül deista indifferentizmusig jusson el. Az egyházi rend jogállásával foglalkozó »Extractus« (1792) megállapítja, hogy a »potestas spiritalis« birtokosai — a papok —, miközben magukat embertársaik fölébe helyezik, egykönnyen összekapcsolják, sőt azonosítják hivatásukat világi hatalommal, összekeve-

rik a vallásos és állami kötelességeket s »a háromszorosan jószágos és legnagyobb Istentől kiváltságoltak számára vak engedelmességet követelven, gyökerénél fogva ingatják meg a természetes és polgári szabadságot« (ipsam libertatem et naturalem et civilem in sua radice labefactant). Az ironikus »Deus Ter Optimus Maximus« jelző, a radikális tétel: »religio non potest esse obiectum pacti unionis civilis«, mely a »civitas«-szal biztosítja a józanul gondolkodni tudó (proprietas mentis sanae utentil), Istent saját benső meggyőződésük szerint (pro animi sui convictione) tisztelő egyének szabadságát, rejtett hangsúlyaival alighanem túlmutat a tolerancia követelésénél megálló deista nézetein s eszünkbe juttatja Marx megállapítását a deizmusról, mint az istennel való leszámolás kényelmes formájáról. Hangsúlyozandó azonban, hogy Hajnóczy a materialista filozófiáig nem jutott el; az »Extractus« egyéb javaslatai viszont, mint a klérus javainak teljes szekularizálása, a tized eltörlése, a hiteleshelyek, egyházi bíróságok elleni támadás, a klérus radikális kizárása az országgyűlésről, stb. közjogi megfelelői Martinovics és Laczkovics nézeteinek, ez az egyezés pedig — mint Bónis kiemeli — »rámutat arra, hogy a klérus gazdasági, politikai és lelki hatalma ellen intézett támadás a feudális állam egyik alapvető pillére ellen irányult s így nemcsak részleteiben, de általános vonalában is a szuverén magyar polgári állam felépítését készíti elő.«

A politikai tisztánlátás e fokát Hajnóczy nem egycsapásra, nem is csak elméleti megfontolásokból kiindulva érte el. Már Széchényi titkáráként egész sor kísérletet tesz arra, hogy nyugodt állását közpályával, a gyakorlati közigazgatás munkájában való részvétellel cserélje fel. 1785-ben azután siker jutalmazza törekvéseit: ekkor Széchényi Ferencet József a pécsi királyi kerület biztosává nevezte ki, Hajnóczy pedig előbb titkára, majd egy évvel később szerémi alispán lett.

Protestáns, nem-nemes került tehát egyetlen ugrással vezető közhivatali posztra; érthető, hogy az elismerés mellett a rosszindulat hangjai is megszólalnak körülötte. A közigazgatási gyakorlat Hajnóczyt — fiatal jogász-korában még »antimonarchikusnak« nevezte egy bécsi barátja — II. József kormányzati módszerének elismeréséhez közelíti: a felülről hozott reformokat jogosultaknak találja az elnyomó rendi törvényhozással szemben, mely a nem-nemesekben saját ellenségeit látja, másrészt a felvilágosult abszolutizmus államcéljából, az »allgemeines Beste« eszményéből vezeti le e reformok jogosultságát (nyílt terminológiai érintkezés Sonnenfels »gemeinschaftliches Beste«-elvével). Talán éppen az államcél fogalmának metamor-

fózisán olvasható le legvilágosabban, hogyan értékelődnek át, telítődnek új, polgári tartalommal Hajnóczy államelméletének azok az alapfogalmak, melyek származásukat tekintve az abszolutizmus fegyvertárából kerültek ki ugyan, de az ő kezében az abszolutizmus ellen fordítottak. Mivel Hajnóczy államelméletének fejlődésrajza Bónis egyéb elemzéseiből képest elég elnagyolt, indokoltnak látszik, hogy ismertetésünk e téren kiegészítő szempontokat vessen fel. A »közjó«-nak Hajnóczynál is felmerülő célkitűzése Bodin óta az abszolutista ideológiák közhelyévé lett; a »Polizeystaat« 18. századi doktrínájában azonban, melyet Justi, Sonnenfels, Pütter épített ki rendszerré, a közjó nevében mindenhatóvá avatott állami intervencionizmus együttjárt az intoleranciával, az »alattvalók« emberi jogainak elsorvasztásával, szabadságuknak szinte megsemmisítésig terjedő korlátozásával*). Nos, ezt az államrezont Hajnóczy sohasem tette a magáévá: az idézett Forgách-levélből (1785) kitűnik, hogy minden változást felülről, a »felvilágosult és helyesen gondolkodó uralkodók« (aufgeklärte und rechtschaffene Fürsten) intézkedéseitől vár ugyan, de az államcél az emberi jogok elidegeníthetlenségének rousseau-i tételével alapozza meg: »eben so ist es meine Schuldigkeit... alles Mögliche zu gebrauchen, um allen meinen Mitmenschen zu ihren natürlichen Rechten, die keine Verjährung, kein bürgerlicher Vertrag aufheben können (!), zu verhelfen...« Kétségtelen, hogy az ilyen elméleti megalapozás — lényegében a »Wohlfahrtsstaat«-ideológia meghaladását jelentette! Távolról sem kritikátlan rajongás tehát — mint ezt más oldalról Bónis megállapítja — még 1785-ben sem Hajnóczy »monarchista demokratizmusa«. Az állam mindenre kiterjedő beavatkozásának bénító hatását különben a szabadkőműves páholyok betiltásán, rendőri felügyelet alá helyezésén keresztül Hajnóczy személy szerint is érezkelhette.

Alispáni működése egyébként ennek a széleskörű beavatkozó tevékenységnek a jegyében folyik; a fennmaradt akták azonban (melyekből Bónis csak néhányat ragadott ki) nemcsak lelkiismeretes, hanem a nép apró bajait is szívén viselő államhivatalnoknak mutatják. József halála derékban tőri ketté hivatali pályáját: 1790 április 29-én érdemei tudatában, önértetes szavakkal mond le tisztségéről a megye közgyűlésén, meghajolva a nem-nemesek hivatalviselésből kizáró törvény előtt.

Meghajlása azonban aligha gyökerezett meggyőződésében. Az új diéta összehívásá-

* V. ö. Grünfeld, Judith: Die leitenden sozial- und wirtschaftsphilosophischen Ideen in der deutschen Nationalökonomie, etc. Wien, 1913. § 1.

nak reménye, a fellángoló köznemesi ellenállás Hajnóczyt is lázas tevékenységre sarkallja. Legelső alkotmánytervezete (Gedanken eines ungarischen Patrioten über einige zum Landtag gehörige Gegenstände, 1790 febr.), amelyben ellenkező meggyőződésének hangot adhatott, bár még a régi alkotmány lehető fenntartásából indul ki, a hivatalselviselési képességet birtokhoz köti, — de a birtokszerezés jogát mindenkire ki óhajtja terjeszteni! Tervezete egyébként csirájában már igen sok, később kifejtett Hajnóczytézist magában foglal: az úrbéri viszony szerződössé változtatását, a közteherviselés eszméjének első megpendítését, a »nemo, nisi citatus« kiterjesztését valamennyi birtokosra, nemzeti hadsereg követelését, stb. Alapkövetelése pedig: mind a fizikai, mind a morális erő birtokosai számára hasznos, előnyös törvényhozást! Erre az elvre épül követeltetés-tervezete (Propositiones), majd a diétához forduló »Ratio«-ja, mely a Corpus Jurist történeti értékűve akarja nyilvánítani, pozitív javaslataival pedig a nemesi reformizmus illuziójának legszebb megnyilatkozása. Tételéből a nemzet fogalmának új értelmezése bontakozik ki: a tulajdon szentsége, érinthetlensége mellett valamennyi rend bocsássa jogait s kiváltságait az országgyűlés rendelkezésére, mely a birtok- és hivatalképességet a nemzet valamennyi tagjára kiterjesztve, széles, biztos alapon láthat feladatához, a királlyal kötendő új szerződés előkészítéséhez. Első ízben itt fejti ki Hajnóczy a nemzet valamennyi tagját megillető emberi jogokra vonatkozó nézeteit, a szabad költözés, szólás- és sajtószabadság, szabad vagyongyarapítás hármasságában jelölve meg e jogok legfontosabbjait. Elengedhetetlenül szükségesnek tartja az állam virágzóvá, boldoggá tételéhez ezenfelül a vallásszabadságot, magyarul elvű oktatást és közigazgatást, valamint a szabadkőműveség engedélyezését és támogatását. Helyesen állapítja meg Bónis: »az a nemzet, mely itt Hajnóczy szeme előtt lebeg, a feudális formák közt is félreismerhetetlenül a polgári nemzet, mely tagjainak felszabadításából merít erőt, hogy a király hatalmát korlátozza.«

Alkotmánytervezetei, valamint egyéb kéziratok — melyekkel valószínűleg a köznemesi ellenzék vezérének, Balogh Péternek sietett segítségére — világossá teszik, hogy a közpályáról félreállított Hajnóczy valójában egyáltalán nem vonult vissza a közéleti tevékenységtől, — ellenkezőleg, maradéktalanul az aktuális politikai kérdések helyes megoldása érdekében veti latba rendkívüli közjogi tudását, tehetségét. Az elméleti és gyakorlati szempontnak ez az egysége jellemzi gyors egymásutánban megjelenő négy kiadott művét, a történeti magyar közjog

nagyszabású összefoglalásának részeit, melyek mindegyike, »észrevételek« formájában, Hajnóczy reformjavaslatait is tartalmazza. A királyi hatalom korlátairól szóló »Dissertatio« (1790, kiadva 1791-ben) nemcsak szorosán vett tárgyára szorítkozik (trónöröklés, hitlevél, eskü, koronázás, király és törvényhozó hatalom, stb. kérdése), hanem a nemzet érdekeinek egyesítéséért harcolva küzd a közteherviselésért, melyben a »realis libertas« biztosítékát látja; a népképviselőtért, mert nem egyeztethető össze az igazsággal, hogy »sine ipso, de ipso« törvényt hozhassanak bármi felől; a törvényességért, mert »a közboldogság semmiféle tárgya sem vonatkoztatható el a törvényhozástól«; a szabadságért, mely sohasem enyészhet el, »si integrae nationi et non privilegiatis solum classibus, communis fit.« Műve elején ott áll még a régi tétel: »salus publica suprema in omni republica lex est« — de az új eszmények merészen új, anti-feudális értelemmel töltik meg e maximát. Ezért művét aligha nevezhetjük a szűk értelemben vett köznemesi ellenállás termékének, — mert noha a királynál meghagyott végrehajtó hatalmat a diplomával bátyáztatja körül, mely »a király és nemzet kölcsönös jogait és kötelességeit tartalmazza«, az aranybullaiban lefektetett ellenállási jogot »naturale singulae societati civili inhaerens jus«-nak deklarálja s az állami szuverenitás alapjává teszi. Valóban a nemzeti függetlenségért vívott harcra tágitja tehát a köznemesi ellenállás »nemzeti és nemesi« (Kató) programját: összekapcsolja a »feudális szisztéma« lebontásának követelésével.

Ez a kettős cél határozza meg Hajnóczy többi közjogi művében kifejtett reformjavaslatait is. A rendi országgyűlés reformját sürgető »De Comitibus« (1791) alaptörekvése: polgári tartalommal megtölteni a rendi formákat és a birtokos nemzet képviselőtévét változtani a rendi törvényhozó testületet, mert Hajnóczynek látnia kellett, hogy az egykamarás polgári országgyűlés — ideáljainak megtestesülése — nem valószínűsíthető meg egyhamar a fennálló viszonyok között. »A nemzet képviselőjének fogalma — írja — minden szabad népnél a föld birtoklását követeli« (proprietas terrae deposit), ezért nemcsak a megyék, hanem a városok követeinek is birtokosoknak kell lenniök: a vagyoni census polgári kritériuma feszegeti itt a »rende« szó feudális értelmét. Ezzel indokolja a klérus kizárására vonatkozó javaslatát is: a papság ugyanis nem birtokosa, csak »haszonélvezője birtokainak«, — továbbá nem rendelkezhet szavazati joggal emberek olyan osztálya, »melynek elvei a nemzet nagy részének létezésével ütköznek össze« (cujus principia cum magne parti nationis existentia in collisione sunt). A főúri rend

szavazati jogát, ha már teljesen kiküszöbölni nem lehet, legalább alaposan megnyírbálja Hajnóczy: személyes ülésjoggal csak az országbírók rendelkeznek, azok is szavazának a felsőtáblán, viszont a főrendi tábla elnökének semmiféle befolyása az alsótáblára ne legyen. Kompromisszumos javaslatok ezek, kétségtelenül, — sugallójuk azonban a polgári nemzet eszménye, mely a gyakorlat, a megvalósulás lehetőségei felé keresi az utat. »A törvényhozó hatalom természeténél, lényegénél fogva a nemzetnél van a polgári társadalomban« — ez Hajnóczy alapelve. Félreismerhetetlen e tétel Rousseau-i inspirációja; a »Nationis ipsius voluntas« mögött is a »volonté générale« fogalma lappang. Közéleti megvilágítást kíván nemzetdefiniációja, mely már a »Dissertatio«-ban felbukkant: »nec Natio alius, quam homo in statu naturali considerari potest« (Com. 161, Diss. 115). E meghatározás ismét az állam szuverenitásának kifejtése, de a szerződéselmélet fogalmaival: a természeti állapot itt az elidegeníthetetlen természeti jogok feltétlen birtoklását jelenti, a rousseaui »liberté naturelle«-t (Contrat social, I, 6). Idekapcsolódik az a fontos új mozzanat, mellyel Hajnóczy államelméleti fejtegetései következő művében, az »Extractus«-ban bővülnek. (1792). Bónis nem talál magyarázatot arra, miért adja itt fel »elméleti alapjainak egy részét«, a »status naturalis«-t filozófusok kitalálásának (figmentum philosophorum) nevezvén, sok kigondolt jog könnyebb megmagyarázására. Nem vitás, hogy itt Hajnóczy a Martini-féle állambölcselettel polemizál, amely valóban »kigondolt jogokat«, a függés és alávetettség szükségességét vezette le a »status naturalis«-t megszüntető, polgári állapotot statuáló társadalmi szerződésből. Egyébként az »Extractus«-nak ugyanez a passzusa Hajnóczy és az abszolutista ideológia elméleti szembenállásának még egy fontos, az előzőhöz képest ellenkező előjelű bizonyítékát tartalmazza. Amikor a szerződéselméletnek még Martini-féle halvány absztrakciója is kényelmetlenné vált az udvar számára s azt Sonnenfels teljesen kiiktatja állambölcseleti konstrukciójából, Hajnóczy Cook utazásaira hivatkozva lándzsát tör a szerződéselmélet valóságos tüköröző jellege, tényleges gyökerei mellett. Minthogy a Cook által felfedezett természeti népek ismerik a földtulajdont s a magántulajdon egyéb formáit, a polgári szerződés célja nem lehet más, mint a kölcsönös biztonság megteremtése — a tulajdon megvédése érdekében (individuae familiae coalescent in civitatem, et sibi mutuo securitatem, defensionem proprietatum suarum pollicentur, 183). Hajnóczy tehát a társadalmi szerződés Locke-féle, tipikusan burzsoá értelmezésére tér át, mikor az abszolutizmus már hallani

sem akar egykori kedvenc doktrinájáról! Nem mondhatjuk tehát, hogy Hajnóczy akár jöttányit is feladná elméleti meggyőződését; hiszen utolsó nyomtatásban megjelent művének, a közteherviselésért sikkra szálló »De subsidiis«-nek (1792) hatalmas záró körmondata, ez az »elsőpró erejű vádirat a 800 éves, ősi alkotmány ellen« (Bónis) vajjon nem a természetjogra s a polgári szerződésre hivatkozik-e első és utolsó érvenként? Csak a mondat kezdő- és záróakkordjait idézzük: »Vajjon a törvények, ott ahol az emberek társadalmakba egyesülésének célja, a személyek biztonsága és a mindenkét természetjogon megillető dolgok tulajdona ellenére az emberek legszámosabb és ... leghasznosabb osztályától mind a föld tulajdonát, mind a biztonságot megtagadják, ... vajjon, mondom, ezek és a (a Hármaskönyvből idézett) hasonló alaptörvények megérdemlik-e az alkotmánynak — azaz a természeti szabadsággal rendelkező és a polgári társadalomban egyesülő emberek által kötött eredeti szerződésnek — nevét, itélje meg bárki, aki szereti az igazságot és méltányosságot, de születési előfeltételek nem hatják át.« (Bónis ford.) »Veszedelmes ember« volt, kétségtelenül, e hajthatatlan következetességű gondolat-sor papírravetője; veszedelmesnek minősült nemcsak az ősi alkotmány hívei, hanem a véleményét besugói jelentések alapján kialakító osztrák udvar, II. Lipót szemében is. Hiába nyújtja be egymásután kérvényeit alkalmaztatása iránt; csak a régi kémhálózattal szemben bizalmatlan Ferenc trónralépésekor eszközölhette ki régi pártfogója, Széchényi Ferenc, hogy Hajnóczyt titkárrá nevezzék ki a budai kamarához. 1792 júliusában foglalta el állását, — ez év őszéről származik utolsó, ránkmaradt kéziratos műve, inkább dokumentum, forradalmivá érő eszméinek jelentős foglalata. Sietős, hevenyészett széljegyzetek formájában, egy nevelésügyi törvénytervezetre tett reflexióiban vet itt papírra Hajnóczy olyan felismeréseket, mint: »ez a nemzet az osztrákok gyarmata...«, a főpapok és mágnások iránt viseltetik tisztelettel a törvények helyett; irigy, állhatatlan és kicsinyes... — ez a nemzet nem szabad és nem is érdemli meg, hogy szabad legyen.« Újból leszögezi: »Országunknak mind a mai napig semmiféle alkotmánya nincs, ha pedig valaki azt mondja hogy van, nem érti meg az alkotmány szó igazi értelmét.« Sötét helyzetkép; mégis, Hajnóczy a polgári forradalom jelszavait előlegező axiómával törí át mindenféle »nemesi reformizmus«-ból gyökeresen kiábrándult pesszimizmusát: »... természet, értelem, igazság, igazságosság, szabadság, biztonság, tulajdon. Ezekből a szavakból fakad az egész emberi nem minden boldogsága«. Tudjuk, hogy Hajnóczy nem állt

meg az axiómáknál. A francia forradalom eredményeit előbb »tárgyilagosan« beszámoló újságcikkekben propagálta, latinra fordítja az 1791-es és 1793-as alkotmányt, 1793 tavaszán pedig megismerkedik Martinovics Ignáccal. 1794 májusától kezdve, mikor Martinovics közli vele a mozgalom tervét és átadta kátét, Hajnóczy megkezdi a tagok toborzását: többek közt Verseghyt, Szentjóni Szabót, Ambrózy Gábort szervezte be. Lassan kezdenek szerteágazni a mozgalom gyökerei: gyorsan elmetszi azonban azokat Martinovics letartóztatása (július 23), — augusztus 16-án már Hajnóczyra, Laczkovicsra, Szentmarjayra csap le az abszolutizmus rendőrsége. Háromnegyed évig tartó bírósági komédia következett ezután; a per lefolyását ismertette helyesen mutat rá Bónis, hogy Hajnóczy, aki »nem öntudatlanul sodródott bele az összeesküvésbe, hanem tudatosan jutott el a mozgalomig, melyben részben a kezdeményező, részben a vezető szerepét vállalta«, az eszményekért való helytállás példaképét nyújtja mindvégig, a »felségérségi« per folyamán s a vérpad árnyékában is.

Annál inkább vitába kell szállnunk azzal a meglepő, Hajnóczy első vallomására támaszkodó ítéletével, mely szerint e »higgadt-lelkű jogtudós« csak »játszott a tűzzel, az uralkodó osztály megrémítésére emlegette a forradalmat.« Bónis itt — úgy látszik — nem részesíti kellő figyelemben azt a tény, amire egyébként maga Hajnóczy is célzó egyik vallomásában, hogy a jakobinus mozgalom nálunk »csak a legvékonyabb társadalmi réteget tudta megmozgatni«; képviselői, a demokrata értelmiség tagjai »olyan burzoáziát képviseltek, amely még alig volt és amely nem sorakozott fel mögöttük.« Az értelmiség balratolódása a monarchista demokratizmustól a jakobinus republikanizmus felé egyben elszigetelődését jelenti; másrészt »ez a balratolódás kényszeredett, nem a győzelem, hanem a vereség váltotta ki. Nem a már elért sikerek után tűzik ki az újabb célokat, hanem a republikanizmus a válaszként a reakció előretörésére« (az idézeteket 1. Kató: *A magyar jakobinus mozgalom*).

Ebben a forradalomra legkevésbé sem érett helyzetben áll ki Hajnóczy, a jakobinus mozgalom igazgatója, republikánus eszményeiért. Vessük fel a kérdést: vajjon Martinovicsnak, a mozgalom vezetőjének reális elképzelései voltak-e a forradalomról? Aligha. »Arra nézve, hogy a fölkelés idejében mikép kellett volna az országot kormányozni, nem voltam egészen tisztában magammal« — hangzik beismerése. (L. Kató, id. m.) Amikor Hajnóczy a forradalomra, mint a nemesség feje fölött lebegő veszély (die

Gefahr, welche über seinem [des Adels] Haupte schwebt) »fantasztikus rémképére« hivatkozik, célja világos: talán ez a veszély fogja rábírnai a nemességet, hogy »végre a nem-nemeseket is valamilyen politikai létehez juttassa« (endlich dem Unadelichen auch in Ungarn irgend eine politische Existenz vergönne). A nemesség likvidálása — forradalmi felkelés útján — valóban olyan fantasztikus cél lett volna, ami a jakobinus mozgalom egészétől távol állt; »szükségszerűen« kellett távolállnia az adott történelmi helyzetben, hiszen még 48-ban sem lehetett ez a forradalom útja. Ha viszont Hajnóczy alakját nem egy elvont forradalmárideálhoz, hanem a jakobinus mozgalom egész színpééhez, a történelmi valóság adottságaihoz és tendenciájához mérjük hozzá: kétségtelen, hogy a meggyőződéséhez hosszú eszmei-politikai fejlődés után elérkező, eszményeihez és elveihez töretlenül hű republikánus Hajnóczytól — aki lehet, hogy idegenkedve fordult a titkos szervezkedés módszeréhez, viszont annál távolabb esett tőle a titkos szolgálatban való részvétel — nem tagadhadjuk meg a *forradalmár* jelzőt. Konkrét céljairól pedig — Bónistól eltérően — azt kell mondanunk, hogy a legkevésbé voltak utópikusak és ködösek, a jakobinus mozgalom összes résztvevőjének valamennyi célkitűzéséhez viszonyítva. Az »éretlen helyzetben« — az ő elméleti voltak a legérettebbek!

Befejezésül még néhány szót Bónis könyvének egyes — apróbb — hiányosságairól. Nem találjuk szerencsésnek a mű szerkezetét: a Hajnóczy jogi és politikai nézeteit tárgyaló második rész — melyet állandó oda-és visszautalással kénytelen az elsőhöz kapcsolni, — bármilyen elmélyedők és részletekbenemők is elemzései, szervesen beolvasztható lett volna az ú. n. »első részbe«; ezzel sokat veszített volna »dogmatörténeti« szárazságából is. Az egész mű pedig, célkitűzésében és megoldásában egyaránt túlságosan »monografikus«; bár a szerző elismeri, hogy hőse »alakját csak akkor értékelhetjük helyesen, ha beállítjuk kortársai közé« — ez a »beállítás« jobbra alkalmi utalások szűkös keretei között marad. Rendkívül megnövelte volna könyve értékét, ha kiterjeszkedett volna a kor közjogi politikai irányzatainak szélesebbkörű vizsgálatára.

Hangsúlyozandó azonban, hogy egészében véve hézagpótló, sok helyen úttörő elemzéseket tartalmazó, anyagfeltárásában példásan gondos, invenciózus mű Bónis György Hajnóczy-könyve: nélkülözhetetlen minden felvilágosodásunkkal foglalkozó kutató számára.

Bruckner János